

DRUŠTVENI PRITISAK I ARBITRAŽA *BONI VIRI* U RIMSKOM PRAVU

Izvorni znanstveni rad

UDK 34(37)
347.918.2(37)

Primljeno: 17. ožujka 2024.

Ivan Milotić*

Arbitraža boni viri jedna je od vrsta arbitraža rimskoga prava. Uobičajeno se u romanistici opisuje kao čisto privatan, nesankcioniran i prigodan način rješavanja sporova izvan sudskoga postupka čiji se pravorijek mogao svoditi na adjudikaciju, ali se u praksi ponajčešće spor rješavao i na druge načine. Potonje gledašte na arbitražu boni viri potječe iz rimskoga prava. Međutim, sagledava li se ta vrsta arbitraže iznutra – iz perspektive zajednice koja ju je izgradila i iz koje potječe – njezina je kvalifikacija stubokom drugačija. Sve povezano s tom vrstom arbitraže u naznačenome je smislu rezultat zajednice (kolektiva) i društvenog pritiska uvjetovanoga tradicijskim običajnim pravilima. U potonjemu značenju, ako se vrednuje u okvirima stvarnosti u kojima je nastala i funkcionirala, arbitraža boni viri po svemu je izričaj javnoga (publicum), što se ostvaruje kroz prepoznatljiv društveni pritisak zajednice. U ovome članku analizirat će se potonja odrednica arbitraže boni viri, pri čemu će se posebno propitivati utjecaj društvenog pritiska na poimanje arbitra kao bonus vir, osnivanje arbitražnoga suda, funkcioniranje arbitraža u praksi i, naposljetku, na izvršenje pravorijeka.

Ključne riječi: arbitraža, *bonus vir*, rimsko pravo, arbitraža *ex compromisso*, društveni pritisak, pravorijek

1. UVOD

Pojmovima *arbitrium* i *arbitratus* u rimskom pravu označavali su se međusobno različiti načini i oblici rješavanja sporova koji su se događali izvan sudskoga postupka. Ti pojmovi kao višeznačnice nikada u rimskom pravu nisu označavali opći koncept, već je više bila riječ o zajedničkom nazivniku za širok spektar međusobno divergentnih načina rješavanjâ sporova, koji je u jednoj krajnosti zahvaćao čisto privatne oblike, a u drugoj one s izraženim uplivima javnopravnog elementa.¹ Ti su pojmovi u područje rješavanja sporova izvan sudskoga postupka ušli s oblikovanjem arbitraže *boni viri* i upravo su u njezinim

* Dr. sc. Ivan Milotić, redoviti profesor na Katedri za rimsko pravo, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet

¹ Ziegler, K.-H., *Das private Schiedsgericht im antiken römischen Recht, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte*, br. 58, München, 1971, str. 84–89; Stein, P., *Roman Arbitration: An English Perspective, Israel Law Review*, vol. 29, 1995, str. 215–216; Roebuck, D., *De Loynes de Fumichon, B., Roman Arbitration*, Holo Books, Oxford, 2004, pp. 94–134; Bablitz, L., *Roman Courts and Private Arbitration., The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Du Plessis, P. J., Ando, C., Tuori, K. (ur.), Oxford University Press, Oxford, 2016, str. 234, 243; Milotić, I., *Roman Arbitration – Private or Public Dispute Resolution?*, *Ius Romanum*, br. 2, 2019, str. 331–332.

okvirima postali *termini technici*, a poslije je njihov značenjski doseg obuhvatio i druge načine te oblike takva rješavanja sporova.

Arbitraža *boni viri* vremenski je *prius* i ishodište svih (kasnijih) arbitražâ rimskoga prava. Sastojala se u *ad hoc*, neformalnom, institucionalno neizgrađenom te strankama i okolnostima potpuno prilagodljivom načinu rješavanja sporova, a imala je umnogome i koncilijacijska obilježja. Njezina se najveća prepoznatljivost sastoji u tome što je romanistika sasvim opravdano i točno opisuje kao čisto privatna način rješavanja sporova, koji se događao izvan sudskoga postupka, tj. takav u kojemu rimska javna vlast nije ostvarivala utjecaj. Tu se prvenstveno misli na pretora i njegovu intervenciju, ali i uplive italske i provincijske administracije, koji su zamjetni u drugim (i kasnijim) oblicima arbitraže, a događali su se posvuda u rimskoj državi. Kad se sagledava vremenski, ali i u njezinoj biti, može se ustvrditi da je riječ o jedinom obliku arbitraže koji je postojao do II. stoljeća pr. Kr., takvu koji je zatim – u pretorsko doba – u praksi bio izrazito prevladavajući, dok se od otprilike ranoga klasičnog doba počeo u praksi povlačiti pred arbitražom *ex compromisso*, većinom se otada održavši kod pravnih odnosa koji su se temeljili na povjerenju, poštenju, trajnom i kontinuiranom poslovanju, međusobnoj lojalnosti ugovaratelja te dobrim običajima.²

Posebnost arbitraže *boni viri* (koja umnogome pridonosi razrješavanju njezine naravi, biti i funkcije) ogleda se i u tome što se ona nužno ne svodi na adjudikaciju, nego se rješavanje spora postiže i savjetovanjem, dogovorom (nagodbom), medijacijom, koncilijacijom, počesto i arbitrovom ekspertizom.³ To podrazumijeva specifične odnose među strankama u sporu i arbitrom, višu razinu razumijevanja, atehničnost odnosa koji nastaju povodom arbitraže, ali i važnost društvenoga konteksta, koji zadaje sve okvire takva čisto privatnog načina rješavanja sporova, na neki način osiguravajući time njegovu strukturu, homogenost, ali i izvršivost pravorijeka.⁴ Procjembena odrednica, koja je kod te vrste arbitraže izraženija u odnosu na adjudikacijsku, donekle ima i izričaj u pojmovlju, jer činjenica je da se s *arbitratus* prvenstveno i u velikoj većini slučajeva u svim razdobljima rimske pravne povijesti označava specifično ona, a ne i druge vrste arbitraže. Jer i korištenjem toga pojma u pravu i laičkom semantikom *arbitratus* više odgovara

² Milotić, I., Ostvarivanje arbitražnih odluka u rimskom pravu, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 66, br. 6, 2016, str. 785–786 s naznakom izvora.

³ Cato, *De agri cultura*, 144, 145, 148, 149; Nerva, *Digesta* 17.1.35.; Scaevola, *Digesta* 32.41.9.; Marcianus, *Digesta* 39.4.16pr.; Labeo, *Digesta* 19.2.58.1.; Paulus, *Digesta* 10.2.44.8.; Ulpianus, *Digesta* 39.2.15.34.; Ulpianus, *Digesta* 3.3.33.3.; Ulpianus, *Digesta* 7.1.13pr.; Iulianus, *Digesta* 7.5.6pr.; Papinianus, *Digesta* 7.9.11.; Ulpianus, *Digesta* 7.9.12.; Paulus, *Digesta* 24.3.25.3.; Ulpianus, *Digesta* 39.1.5.17.; Ulpianus, *Digesta* 27.10.8.; Ulpianus, *Digesta* 43.15.1pr.; Ulpianus, *Digesta* 43.15.1.3.; Paulus, *Digesta* 19.2.24.pr.; Ulpianus, *Digesta* 33.1.3.2.; Iulianus, *Digesta* 40.5.47.2.; Ulpianus, *Digesta* 18.1.7pr.; Papinianus, *Digesta* 30.58.; Ulpianus, *Digesta* 33.1.3.2.; Ulpianus, *Digesta* 7.9.1.5.; Paulus, *Digesta* 12.2.30.5.; Pomponius, *Digesta* 17.2.6.; Proculus, *Digesta* 17.2.76.; Papinianus, *Digesta* 30.58.; Papinianus, *Digesta* 34.1.10.2.

⁴ Ne iznenađuje stoga Ciceronovo označavanje takve vrste rješavanja spora kao *moderatio rei sententiaque*. Cicero, *De partitione oratoria* 28. To, dakako, nije adjudikacija, nego provođenje arbitrove uloge s osjećajem za stranačke pozicije, zahtjeve, potrebu njihova uravnoteženja i postizanje objektivne pravednosti, koja će poslije pridonositi tome da se pravorijek uredno izvrši. Vidjeti i Gaius, *Institutiones* 4, 17. P. Martino ga je okvalificirao intermedijatorom. Martino, P., *Arbiter*, Biblioteca di ricerche linguistiche e filologiche, Università „La Sapienza“, vol. 17, 1986, str. 41.

odvagivanju, procjeni i prosudbi negoli oštrome pravorijeku (*sententia*) o tome tko je u pravu, a tko u krivu.⁵

Sve navedeno o arbitraži *boni viri* proizlazi iz njezina sagledavanja strogo s gledišta prava, tj. s gledišta pravnoga nazivlja i institucijskoga okvira pripadajućega rimskom pravu. Međutim, takvo njezino sagledavanje ne može objasniti postojanje, funkcioniranje, zamjetnu ujednačenost postupanja i, naposljetku, učinkovitost izvršavanja arbitrova pravorijeka u uvjetima njezine potpune pravne nesankcioniranosti, prigodnosti, neinstitucionaliziranosti, postupovne amorfnosti i izostanka bilo kakva javnopravnog upliva (rimskih magistratura). Ni rimski pravници nisu ostavili mnogo komentara ili osvrta na arbitražu koju je provodio *bonus vir*, što se tumači time da prevladavajuće nije bila riječ o pravnom fenomenu. To znači da su neki drugi (nepravni) čimbenici činili njezinu bit i narav te su je održali stoljećima kao koherentan i prepoznatljiv način rješavanja sporova koji se odvija izvan ili mimo rimskoga sudovanja. Pravo se u nekom trenutku povijesti pojavilo samo kao plašt koji je zahvatio te fenomene i uklopio ih na svojevrsan način u pojmovni i institucijski instrumentarij.

Apriorno se i na razini notornosti može ustvrditi da je društveni kontekst, zajedno sa svim svojim odrednicama i silnicama, izgradio i održavao tu vrstu arbitraže te presudno utjecao na nju. Premda to nije nepoznato u dijelu romanistike koji se specifično bavio problematikom arbitraže, utjecaj društvenog konteksta kao nepravna čimbenika na arbitražu *boni viri* nije se iscrpnije (izvan puke tvrdnje o tome) znanstveno analizirao, razložio ni predstavio. U ovome članku pokušat će se razložiti ne samo važnost društvene pozadine u arbitraži *boni viri* nego i potreba cjelovitijega i pravilnijega sagledavanja te vrste arbitraže baš s obzirom na društvo, društveni pritisak i psihologiju društva te uputiti na potrebu možda i drugačijega (ili *sui generis*) njezina vrednovanja s obzirom na to je li uistinu riječ samo o privatnom ili više javnom arbitražnom načinu rješavanja sporova.

2. ARHAICNE ITALSKE ZAJEDNICE I POJAVA ARBITRAŽE *BONI VIRI*

Prema izričitim Livijevim navodima, *praetor urbanus* nastao je radi rješavanja pravnih stvari samo u gradu Rimu.⁶ Uostalom, to pokazuje i njegov naziv (*urbanus*). I konzul je prije njega vrlo vjerojatno *ius edicendi* ostvarivao samo u gradu Rimu i primjenjivao ga na stanovnike grada, a iz te je konzulove ovlasti, kada se ona osamostalila, izrasla magistratura pretora. Ni u kasnijim stoljećima do Hadrijanova *Edictum perpetuum* razmjerno mali broj pretora⁷ nije dopuštao da oni imaju jurisdikciju i djeluju igdje drugdje osim u gradu Rimu, ili u najboljem slučaju na užem području središnje Italije oko grada Rima. S obzirom na to njihova jurisdikcija u stvarnosti nije zahvaćala sve rimske građane u Italiji, nego samo stanovnike grada Rima, tj. rimske građane u najužem smislu – u jezgri

⁵ Milotić, I., Roman arbitration: concepts and terminology, *Croatian Arbitration Yearbook*, vol. 26, 2019, str. 96 i dalje.

⁶ Livius, *Ab urbe condita* 6.42.11.

⁷ Bablitz, L., *Actors and Audience in the Roman Courtroom*, Routledge, New York, 2007, str. 14.

i samome iskonu rimske države.⁸ To znači i da je rimski sudski postupak, čiji je pretor bio neizostavni dio (u dijelu *in iure*), zapravo bio prostorno i personalno vrlo ograničen, dapače, čak i ekskluzivan. U Ciceronovim shvaćanjima,⁹ ali i u studijama romanista koji su izučavali rješavanje sporova, nalazi se tvrdnja da je već donošenje te objava *Zakonika XII ploča* imalo za cilj omogućiti dostupnost rimskoga pravosuđa većemu broju ljudi (tj. rimskih građana).¹⁰ Jednak je cilj imalo uvođenje gradskoga pretora, ali zatim i uvođenje peregrinskoga pretora, koje je, prema tvrdnjama klasičnoga pravnik, Pomponija bilo neposredna reakcija na nedostatnost samo jednoga pretora (gradskoga) smještenoga u Rimu i njegovu jurisdikciju samo među rimskim građanima.¹¹ Stoga se može ustvrditi da čitava povijest rimskoga pravosuđa, pa i sudskoga postupka tijekom civilnoga i znatnoga dijela pretorskoga doba (to se naročito odnosi na uvođenje postupka *per formulas*¹²), odražava nastojanje da se proširi njihova pravna, ali i faktična dostupnost što većem broju ljudi te traganje za mehanizmima kako to postići. To ujedno znači da je sve što se zna o rimskom postupku toga razdoblja u biti ograničeno na grad Rim ili – u kasnijoj Republici – možda u najboljem slučaju na veći dio Italije.

Do posljednjih desetljeća Republike postojala je pravosudna jurisdikcija samo jednoga pretora u Rimu, koja se protezala nad čitavom Italijom.¹³ To je stanovnicima udaljenih italskih područja faktički onemogućavalo dolazak u Rim. Stoga se u seoskim zajednicama, u sporovima među sumještanima koji su se otprije poznavali, razvilo suđenje po privatnim sucima, koje je, doduše, nastalo prije. Takva je pojava bila odraz nedostupnosti pravosuđa i faktična posljedica takva stanja. Nastojanja za privatnim rješavanjem sporova u seoskim zajednicama treba također pripisati starom porivu zatvorenih i udaljenih zajednica da se sporovi rješavaju *sine strepitu forensi*, tj. „pred svojima“, a ne „pred državom“. J. Harries tu težnju pripisuje potrebi suzbijanja pojave različitih podjela i sukoba unutar zajednice, koji bi bili posljedica spora.¹⁴

Takve okolnosti nužno nameću pitanje o tome kako se odvijalo rješavanje sporova izvan grada Rima i o osobama kojima je institucionalizirani sudski postupak *per legis actiones* i *per formulas* bio faktički nedostupan. U literaturi se ističe da je upravo pribjegavanje arbitraži u tome dobu (a tada je postojala samo arbitraža *boni viri*) reakcija na

⁸ Brennan, T. C., *The Pretorship in the Roman Republic, Vol. 1: Origins to 122 BC*, Oxford University Press, Oxford, 2001, str. 61–68.

⁹ *Leges ... nulla promulgatione latae sunt* (Cicero, *Philippicae* 1, 10, 25, Cicero, *Ad familiares* 1, 5, Cicero, *De legibus* 3, 19, 43 ... *proponere in publico iubet*. Livius, *Ab urbe condita* 1, 32.

¹⁰ Kaser, M., Hackl, K., *Das römische Zivilprozessrecht*, C. H. Beck, München, 1996, str. 34–36, 60–63, 65–68.

¹¹ Pomponius, *Digesta* 1.2.2.28. Vidjeti i: Daube, D., *The Peregrine Pretor*, *The Journal of Roman Studies*, vol. 41, 1951, str. 85–89.

¹² Uvođenje postupka *per formulas* težilo je odbacivanju rigidnih, pretjerano formalističkih i zastarjelih zasada postupka *per legis actiones*, čime se barem hipotetski omogućilo da se njome lako služe svi rimski građani. Kaser, M., Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 10, str. 151; Guarino, A., *Diritto privato Romano*, Jovene, Napulj, 2001, str. 244 i dalje; Metzger, E., *An Outline Roman Civil Procedure, Roman Legal Tradition*, vol. 9, 2013, str. 21; Talamanca, M., *Processo civile (diritto Romano)*, *Enciclopedia del diritto*, vol. 36 (Processo-Progressione), Giuffrè, Milano, 1987, str. 25.

¹³ Bablitz, L., *Actors and Audience in the Roman Courtroom*, Routledge, New York, 2007, str. 14.

¹⁴ Harries, J., *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, str. 173. Vidjeti i: Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 788.

nepovoljnosti povezane s rimskim institucionaliziranim pravosuđenjem, a među tim se nepovoljnostima na prvo mjesto počesto stavlja faktična nedostupnost jednoga jedinog gradskog pretora u Rimu, a time nužno i rimskoga sudskog postupka, a zatim se govori i o njihovoj nedostupnosti zbog pretjeranog formalizma.¹⁵ Arbitraža stoga nije bila alternativa sudovanju, već jedini objektivno moguć način rješavanja sporova izvan grada Rima i njegove neposredne okolice za ono stanovništvo koje iz različitih razloga nije moglo doći u Rim i pristupiti pred pretora.¹⁶ U takvu kontekstu i značenju arbitraža nije mogla imati nikakve poveznice s pretorovom jurisdikcijom ili sudskim postupkom niti biti njegovim izvorištem (iskonom) ili pretečom, kako to tumači M. Wlassak.¹⁷ Rimsko pravo od civilnoga je doba poznavalo dva u bitnome različita načina rješavanja sporova: sudski postupak, u čiju je prvu fazu bio uključen pravosudni magistrat (isprva konzul, a zatim gradski pretor), i arbitražu, koja je bila rezultat dogovora stranaka u sporu da njegovo rješavanje povjere arbitru iz vlastite zajednice, čiju su osobu smatrali prikladnom i pouzdanom te dovoljno kompetentnom da ga uistinu može riješiti svojom odlukom.¹⁸

Arbitraža rimskoga prava prije klasičnoga doba ima obilježje mjesta (i zajednice) gdje se odvija. Stoga je i *arbiter* koji je određen za rješavanje spora i izabran među strankama izričaj mjesnosti i zajednice u kojoj se to događa. Jedno starije shvaćanje, koje je i danas prihvaćeno u romanistici, polazi od toga da *iudex* koji djeluje u drugome dijelu rimskoga postupka ne može biti povezan ni s jednim određenim mjestom, dok arbitražu i arbitra stvara upravo određeno mjesto gdje se spor dogodio i gdje se rješava.¹⁹ Provenijencija u arhaičnim italskim zajednicama koje nisu imale mogućnost pristupiti pravosuđu u Rimu čini te vrste rješavanja sporova međusobno nepovezanim, neovisnim, oblikovanim *ad hoc* i s obzirom na konkretan slučaj te prilike u konkretnoj zajednici, a u postupovnom smislu neujednačenim i amorfnim. U tim arbitražama nema ničeg općeg ili zajedničkoga, čak se i njihov *modus operandi* od slučaja do slučaja mogao bitno razlikovati tako da ponekada predstavlja adjudikaciju, ponekada medijaciju, zatim koncilijaciju, pribjegavanje nagodbi i dr. Kada oko 160. godine pr. Kr. Katon u „De agricultura“ dosljedno bilježi pojam *arbitratus* za rješavanje sporova proizašlih iz ugovornih odnosa koje su provodili *boni viri*, on tim pojmom s obzirom na *modus operandi* obuhvaća međusobno vrlo divergentne načine arbitražnoga rješavanja sporova koji su pronikli u takvim zajednicama. *Arbitratus* je njihov vrlo opći i zajednički nazivnik, a čini se da taj pojam upućuje i na rezultat u smislu pravorijeka koji se ponajčešće sastojao više u

¹⁵ Harries, J., *ibid.*, str. 173, 175, 179.

¹⁶ Milotić, I., *An outline of the arbitral procedure in Roman law* (31. siječnja 2013.), *Forum historiae iuris*, <https://forhistiur.net/2013-01-milotic> (par. 2-4).

¹⁷ Wlassak, M., *Die Litiskontestation im Formularprozess, Festschrift zum Doctor-Jubiläum Prof. Dr. B. Windscheid, überreicht von der Juristen-Fakultät zu Breslau*, Duncker & Humblot, Leipzig 1888, str. 135 i dalje. Vidjeti i: Nicosia, G., *Il processo privato romano. I. Le origini*, Corso di diritto romano, Giappichelli, Torino 1986, str. 51.

¹⁸ Milotić, I., *Access to Justice by Means of Arbitration in Roman Law, Revisiting Procedural Human Rights: Fundamentals of Civil Procedure and the Changing Face of Civil Justice*, Uzelac, A, Van Rhee C. H. (ur.), Intersentia, Cambridge, 2017, str. 244–245.

¹⁹ Greenidge, A. H. J., *The legal procedure of Cicero's time*, Clarendon Press, Oxford, 1901, str. 39.

uravnoteživanju zahtjeva i protuzahtjeva te iznalaženju ravnoteže među strankama u sporu negoli u tvrdom odlučivanju o tome tko je u pravu, a tko nije.²⁰

Zbog nevezanosti na pretorovu jurisdikciju te arbitraže nisu bile uvjetovane nijednom zadanošću redovne rimske sudske jurisdikcije. To se smatra njihovom prepoznatljivom atraktivnošću, što je možda također pridonosilo da arhaične zajednice nisu pribjegavale pravosuđu u Rimu. I postupak *per legis actiones* i *per formulas* bio je rigidan po pitanju odlučivanja, što je posebno dolazilo do izražaja ako je tužitelj znao da mu se nešto duguje, ali nije znao koliko mu se duguje ili svoj zahtjev nije mogao precizno kvantificirati.²¹ *Iudex* je uvijek odlučivao je li tužitelj uspio ili nije, pa nije provodio uravnoteživanje njihovih interesa, i to čak ni u *iudicia bonae fidei*.²² U arhaičnim italskim zajednicama naglasak je bio baš na suprotnome, tj. da se kroz postizanje ravnoteže među sumještanima koji se spore očuva unutarnja kohezija. Nad time je zajednica imala najveći interes. Uostalom, potonje se ponajbolje zamjećuje u tipičnim pravnim stvarima takvih zajednica – diobenim pitanjima (međe, suvlasništvo, sunasljednička zajednica). Matična je zajednica, imajući najveći interes da se takve stvari riješe „među svojim“ i u zajednici te prema običajnim pravilima te zajednice (i ničijim drugima), stvarala pritisak da sporove kao arbitri rješavaju ljudi iz zajednice, i to oni ljudi koje je zajednica poimala kao *boni viri*, zatim takvi koje je ona na neki način faktički designirala i, naposljetku, takvi koje je ona prema vlastitim predodžbama smatrala kompetentnima u smislu da poznaju odnose u zajednici i stanje stvari među osobama u sporu te da se međusobno poznaju.²³

Arbitraža (*boni viri*) izniknula je u arhaičkim seoskim zajednicama središnje Italije, a određivao ju je osjećaj susjedstva, poznanstva i pripadnosti zajednici. Unatoč njihovoj divergentnosti i brojnosti, tu vrstu arbitraže u svakoj je zajednici koherentnim činio društveni pritisak da se spor riješi, da se on riješi u zajednici (među svojim), da se riješi pred točno određenim arbitrima koje stranke u sporu izabiru i, naposljetku, da se arbitrova odluka provede. Taj je društveni pritisak zapravo ona poznata rimska *fides* te disciplina prilikom ispunjavanja obveza koje su se temeljile na zadanoj riječi i autoritetu mjesnoga uglednika (*arbiter bonus vir*). Premda su se stranke u sporu naoko dogovarale o arbitraži i izabirale arbitra, čini se da je taj njihov čin bio duboko uvjetovan prilikama sredine i društvenim pritiskom. Dokaz za to može se pronaći u shvaćanjima rimskih pisaca klasičnih pravnika, koji u nizu fragmenata (prikupljenih u *Digesta*) dokumentiraju sporove koji su se i u njihovo vrijeme tipično rješavali u arbitraži *boni viri*. Gotovo je beziznimno, osim o diobenim sporovima,²⁴ riječ o sporovima koji su proizašli iz odnosa

²⁰ Cato, *De agricultura* 144–149

²¹ Kaser, M., Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 10, str. 41–42, 288–290; Stein, P., *op. cit.* u bilj. 1, str. 215–216.

²² Zimmermann, R., *Good Faith in European Contract Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, str. 86–89.

²³ Behrends, O., Avenarius, M., *Institut und Prinzip: siedlungsgeschichtliche Grundlagen, philosophische Einflüsse und das Fortwirken der beiden republikanischen Konzeptionen in den kaiserzeitlichen Rechtsschulen, ausgewählte Aufsätze*, Bd. 1, Wallstein Verlag, Göttingen, 2004, str. 524; Kaser, M., *Das Römische Privatrecht*, Beck Verlag, München, 1955, str. 125.

²⁴ E.g. ... *controversia est nata de finibus ... tres arbitri fines regemus*. *Lex XII Tabularum* 7, 5. Fernández de Buján A., *Derecho público Romano: recepción, jurisdicción y arbitraje*, Thomson-Civitas, Madrid, 2004, str.

utemeljenih na povjerenju, dobroj vjeri, dobrim običajima, poštenju, lojalnosti, afektivnoj povezanosti (susjedstvu, prijateljstvu), što podrazumijeva svekoliku bliskost stranaka u sporu i, naposljetku, njihovu pripadnost istome mjestu i društvenome univerzumu (zajednici, naselju, gradu i sl.), koji je vrijednosno, etnički i pravno homogen.²⁵ Premda je takav obrazac pravnički iscrpno razrađen i prokomentiran u klasično doba, njegova provenijencija kudikamo je starija.

Sve navedeno otvara pitanje o naravi arbitraže *boni viri*, a samim time i o tome kako je kvalificirati. Rimski pravници i romanistika beziznimno je kvalificiraju kao čisto privatna način rješavanja sporova koji su u cijelosti kontrolirale strane u sporu. Opravdano se u kvalifikaciji ide još i dalje pa se navodi da je to jedina čisto privatna arbitraža rimskoga prava, jer da u njoj rimska javna vlast nije ostvarivala ni najmanji utjecaj.²⁶ I to je uistinu tako ako se arbitraža *boni viri* sagledava izvana, tj. ako se polazi od okvira rimskoga prava. U tome smislu za Rimljane je arbitraža *boni viri* privatna, baš kao i sudski postupak.

Međutim, ako se sagledava iz perspektive zajednice u kojoj se odvijala, njezina kvalifikacija bitno je drugačija. U okvirima zajednice arbitražu stvara i oblikuje društveni pritisak zajednice i njezina sasvim specifična etika. Arbitraža *boni viri* u tome smislu nije nešto što ovisi o volji osoba koje su se našle u sporu, nego je to jedini i javni mehanizam rješavanja spora koji one moraju primijeniti. Dogovor o arbitraži rezultat je društvenog pritiska, a sâm izbor arbitra zapravo nije nimalo slobodan, jer se izabrati smije samo ona osoba koja u društvenom poimanju te konkretne zajednice ima kvalifikaciju *bonus vir*. Kasnije će se razložiti da kvalifikacija *bonus vir* nije nimalo ovisila o strankama u sporu ili pojedincima, nego je riječ o općedruštvenom i općeprihvaćenom poimanju te zajednice. Sagledava li se iznutra, iz same zajednice, ona je zadana odrednicama koje štite interese čitave te zajednice, što je prepoznatljivo obilježje pravne sfere koja se označava s *publicum*. Dapače, društveni pritisak i unutarnja psihologija zajednice u cijelosti steže svaku stranačku autonomiju ili odstupanje od bilo čega zadanoga njezinim pravilima i uzusima.

Za razliku od drugih vrsta arbitraže u rimsko doba, arbitraža *boni viri* bila je cjelovito neformalna, nestrukturirana i postupovno amorfn. Manji dio odgovora zašto je bila takva leži u njezinoj prigodnosti i činjenici da se u svakoj zajednici odvijala na neki specifičan način, koji se onda, dakako, razlikovao od zajednice do zajednice. Veći dio odgovora zadire u psihologiju tih zajednica i društveni pritisak. U povijesti rimske arbitraže pokazuje se

398. Vidjeti i Gajev osvrt na *iudicia divisoria* u Gaius, *Institutiones*, IV, 17, što je zapravo osvrt na razdoblje civilnoga prava.

²⁵ *Societas* (Pomponius, D.17.2.6.; Celsus, D.17.2.75.; Proculus, D.17.2.76.), *locatio conductio* (Paulus, D.17.2.77.; Paulus, D.19.2.24pr.), *emptio venditio* (Ulpianus, D.18.1.7pr; ali i u C.I.4.38.15; C.I.1.3.23.1.), *exhreditatio* (Plinius, *Epistulae*, 5, 1.), *legatum* i *fideicommissum* (Ulpianus, D.30.75pr.; Celsus, D.31.30; Ulpianus, D.33.1.3pr.; Ulpianus, D.32.11.7-8; Ulpianus, D.40.5.46.), imovinski odnosi proizašli iz obiteljskih odnosa (Celsus, D.32.43.), *promissio dotis* (Papinianus, D.23.3.69.4; Celsus, D.32.43; Celsus, D.23.3.60.). Iscrpnije vidi: Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 786.

²⁶ O tome cjelovitu studiju s uputom na izvore i literaturu vidi: Milotić, I., *Intervention of public authorities in arbitral proceedings in Roman law*, *Croatian Arbitration Yearbook* br. 25, 2018, str. 165–182.

da, što je ona proizlazila iz homogenije sredine, to je bila neformalnija. Također, što je arbitraža više bila zadana društvenim pritiskom okoline (zajednice), koji se ogledao kroz niz običajnih zadanosti, strogosti i pravila, to je arbitraža bila neformalnija i nestrukturiranija. U malim je zajednicama društveni pritisak formalizirajući element, a ne forma kao takva. Društveni je pritisak psihološka i neopredmećena kategorija, pa nije zamjetna izvana. Etnička homogenost te izostanak izvanjskih upliva i utjecaja bitno su oblikovali arbitražu *boni viri*. To je pridonosilo učinkovitom provođenju postupaka i izvršavanju pravorijeka, glede čega u povijesti te vrste arbitraže nisu zabilježeni veći izazovi.

Prvi problemi s izvršavanjem arbitražnih pravorijeka kod *arbitratus boni viri*²⁷ spominju se u arbitražnoj praksi u II. stoljeću pr. Kr. – otprilike u doba kada je pretor ediktom obuhvatio i time u okvirima *ius praetorium* sankcionirao *pecunia compromissa*.²⁸ Ti izazovi rezultirali su nastankom nove vrste arbitraže – *ex compromisso*, koja je bila formalna, pravno sankcionirana, u koju je mogao intervenirati i pretor (jer je u biti stvorena njegovim ediktom) te, naposljetku, kod koje se izvršavanje pravorijeka osiguravalo ugovornom kaznom. Prema Lenelovoj rekonstrukciji, pretorski edikt propisivao je da, ako netko prihvati dužnost arbitra u sporazumu sa strankama (koje su prethodno međusobno sklopile arbitražni sporazum i osigurale njegovo poštivanje ugovaranjem kazne (*pecunia compromissa*)), pretor tog arbitra može prisiliti (*cogere*) da donese pravorijek (*sententiam dicere*).²⁹ *Ratio* te odredbe bila je proklamirati doseg pretorove intervencije u arbitraže. P. Stein u toj odredbi edikta prepoznaje prve intervencije pretora u arbitražu.³⁰

Kad se čita rekonstruirana ediktalna odredba, treba razlučiti nekoliko pravnih odnosa: (1) arbitražni sporazum među strankama u sporu s jedne te arbitra koji prihvaća djelovati u sporu (*receptum arbitri*) s druge strane; (3) javnopravnu intervenciju pretora, koja se ogleda samo u mogućnosti prisile (*cogere*) prema arbitru da donese pravorijek ako to iz kakva razloga ne bi sam želio učiniti. Uređujući tu materiju svojim ediktom, pretor je dao pravnu sankciju i institutu *receptum arbitri*. Pretorova intervencija u vidu prisile prema arbitru uzimala bi se u obzir samo ako je bio sklopljen *receptum arbitri*, tj. ako je netko prihvatio djelovati kao arbitar u sporu između dvije stranke radi njegova rješavanja. Pretor nije mogao izvršiti prisilu prema nekome s ciljem da prihvati biti arbitar jer je to bilo prepušteno slobodnoj odluci.³¹ U tim činjenicama B. Mathias davno je primijetio

²⁷ Cato, *De agricultura* 149.

²⁸ Odredbu pretorova edikta *Qui arbitrium pecunia compromissa receperit, eum sententiam dicere cogam* izrijekom su recipirali i komentirali klasični pravници, posebno Ulpijan. Doslovno prihvaćanje teksta pretorskog edikta u *Digesta: Ait praetor: 'qui arbitrium pecunia compromissa receperit'*. U prijevodu: *Pretor kaže: 'Stranka koja se podvrgne arbitraži u kojoj je sadržana ugovorna novčana kazna'*. Ulpianus, *Digesta* 4.8.3.2. O toj odredbi edikta vidjeti: Lenel, O., *Das edictum perpetuum*, Tauchnitz, Leipzig, 1883, tit. XI § 48, str. 103–104.

²⁹ Roebuck, D., De Loynes de Fumichon, B., *op. cit.* u bilj. 1, str. 96–97; Ziegler, K.-H., *op. cit.* u bilj. 1, str. 6–7; Wenger, L., *Institutes of the Roman Law of Civil Procedure*, Liberal Arts Press, New York, 1955, str. 338.

³⁰ Stein, P., *op. cit.* u bilj. 1, str. 219.

³¹ Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 29, str. 338.

pojavu arbitraže koja nije bila nestrukturirana i amorfnu poput *arbitratus boni viri*, već institucionalno izgrađena arbitraža koja je na specifičan način imala i pravnu sankciju.³² Otada arbitraža *boni viri* dobiva konkurenciju, koja će je kroz naredna stoljeća podosta istisnuti iz prakse.

No zašto se to dogodilo? U vrijeme kada je Katon pisao djelo *De agricultura* od Drugoga punskoga rata proteklo je oko pola stoljeća. Nakon njega rimska država proširila je svoje granice pritom njima obuhvativši brojne etničke skupine. Prodor doseljenika u tkivo rimske države značio je njihovo infiltriranje i u autohtone italske seoske zajednice, čime su one izgubile tradicionalni (arhaični) biljeg, a njihovi novi stanovnici osjećaj susjedstva i poznanstva.³³ Usporedo s tim društvenim promjenama povlačila se izvorna rimska *fides*, svojstvena nekadašnjim zajednicama, te disciplina prilikom ispunjavanja obveza, koje su se temeljile na zadanoj riječi i autoritetu mjesna uglednika (*arbiter bonus vir*). Nestajanjem arhaičnih seoskih zajednica nestajao je i pojam faktičnog autoriteta pravno neobvezujućeg sporazuma sklopljenog među sumještanima koji su se poznavali. Za doseljenike i strance faktični prijekor te osuda zbog neizvršenja obveze određene arbitražnom odlukom *boni viri* postali su gotovo irelevantni.

Svojevrsna globalizacija sredozemnoga bazena, koju su sa sobom donijela rimska osvajanja nakon Punskih ratova, pridonijela je u Italiji slabljenju pritisaka društvene sredine. U području arbitraže to je značilo da *arbitratus boni viri* postaje manje učinkovit, što je od pretora zahtijevalo intervenciju tako da svojim ediktom osnaži birokratizaciju i formaliziranje arbitražnih postupaka. Izražena globalizacija rimskoga svijeta od II. stoljeća pr. Kr., gubitak homogenosti u etničkim zajednicama i povlačenje rimske *fides* nužno dovodi do birokratizacije arbitraže i nastanka jedne sasvim nove vrste – arbitraže *ex compromisso*, čime *arbitratus boni viri* gubi tradicionalnu prvotnost i prepoznatljivost.

3. ARBITAR *BONUS VIR* KAO IZDANAK SHVAĆANJA U ZAJEDNICI

Riječ *arbiter* umbrijskoga je ili oskičkog korijena, nastala je u predrimskim arhaičnim zajednicama središnje Italije (prije nego *urbs condita*). Za nju P. Martino navodi da nije prenesena na pojmovno područje arbitraže s nekoga drugog nesrodnog značenjskog područja, nego da je izvorno nastala upravo na području arhaičnoga rješavanja sporova. Etimološka odrednica upućuje da *arbiter* i *arbitrium* pripadaju predrimskome dobu te da taj mehanizam rješavanja sporova nije rimski, nego još stariji – staroitalski. Ona pokazuje i da je mehanizam rješavanja sporova u takvim zajednicama postojao oduvijek te da on umnogome prethodi institucionalizaciji konzulske, pretorske i uopće pravosudne funkcije

³² Matthiass, B., Die Entwicklung des römischen Schiedsgerichts, *Festschrift zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum von Bernhard Windscheid am 22. Dec. 1888*, hrsg. von der Rostocker Juristenfakultät am 6. August 1892, Druck der Universitäts-Buchdruckerei von Adlers Erben, Rostock, 1892, str. 5–6. U djelima njemačkih romanista iz druge polovice XIX. i polovice XX. stoljeća (B. Matthiass, C. Weizsäcker, L. Wenger, K.-H. Ziegler) razabire se uska obrada rimske arbitraže, tj. shvaćanje prema kojemu je vrijedan romanističkih propitivanja samo *arbitrium ex compromisso*.

³³ O tome vidjeti: Eisner, B., Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvtaske, Zagreb, 1948, str. 51–64.

u Rimu. U arhaičnim italskim zajednicama predrimskoga doba *arbiter* i *arbitrium* zasigurno su imali izrazito obilježje mjesnosti.³⁴

O tome tko je *arbiter bonus vir* postoje brojni rimski izvori te opsežna romanistička i filološka literatura.³⁵ Svi se romanistički naponi svode na identificiranje obilježja koja točno određenoga muškarca kvalificiraju biti arbitrom, tj. što mu daje svojstvo *bonus*. To nije obilježje tek uzornosti ili dobroga, nego kvalifikacija koja ga ističe i razlučuje istovremeno ga uzdižući nad ostalim članovima zajednice. Održivost arbitraže *boni viri* u cijelosti je ovisila o osobi arbitra, a kako se ona beziznimno nalazila izvan dosega sankcije rimskoga prava, njegova je osoba bila jedna od bitnih garancija ne samo da će se postupak provesti na održiv način nego i da će se pravorijek bespogovorno izvršiti.

Stoga je *bonus vir* ponajprije vlastita pravna konstrukcija konkretne zajednice, a nikako rezultat vrijednosnoga prosuđivanja. Osim toga, za razliku od drugih arbitara u rimskom pravu, *arbiter bonus vir* imao je objektivnu osnovicu odlučivanja. To razrješava i poznati Horacijev odlomak u *Epistula ad Quintctium*, kada si postavlja pitanje tko je *bonus vir*: *Vir bonus est quis? Qui consulta patrum, qui leges iuraque servat, quo multae magnaеque secatur iudices lites, quo res sponsore et quo causae teste tenetur*.³⁶ Od arbitra se očekivalo da je riječ o osobi koja će prilikom rješavanja spora postupati u dobroj vjeri (*cuius fidem implorant*). Za stranke u sporu koje su ga izabrale svojim sporazumom ta je osoba bila uzoran čovjek (*bonus vir*),³⁷ što je podrazumijevalo njegove neupitne moralne kvalitete, ničim narušen autoritet i ugled, objektivnost, nepristranost, pravednost, poštenje te dosljednost u odlučivanju (*ne varietur*).³⁸ Ta svojstva, ali i činjenica da su ga stranke dobrovoljno imenovale prihvaćajući rizik njegova izbora, bit će presudan psihološki čimbenik za pridržavanje arbitrove odluke.³⁹

Unutarnja psihologija zajednica, povezana s kvalifikacijom neke osobe kao *bonus vir*, čini se da je mnogo složenija te je ovdje iznosimo nakon dugoga niza godina njezina proučavanja. Uopće nije važno koga bi same stranke u sporu smatrale za *bonus vir*. Važno je samo poima li zajednica neku osobu takvom. Pritom nije bitno je li, objektivno gledajući, neki muškarac uistinu u moralnom, etičkom ili vrijednosnom smislu *bonus*, nego pridaje li mu zajednica takvu kvalifikaciju. Sasvim je moguće da neku osobu koja u objektivnoj stvarnosti uopće nije takva, tj. ne ispunjava kriterije da bi bila *bonus vir*, društvena

³⁴ Martino, P., *op. cit.* u bilj. 4, str. 11–26, posebno 11–12, 18–19.

³⁵ E.g. Cato, *De agricultura*, praefatio, 2; Iuvenalis, *Saturae*, 8.79–80; Cicero, *De officiis*, 3.17 I 19; De Loynes de Fumichon, B., *L'arbitrage a Rome, Revue de l'arbitrage*, br. 2, 2003, str. 310–312. Kaser, M., Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 10, 57; Kaser, M., *Das Römische Zivilprozessrecht*, C. H. Beck, München, 1966, str. 41; Broggin, G., *Iudex Arbiterve. Prolegomena zum Officium des römischen Privatrichters*, Bohlau, Köln – Graz, 1957, str. 34, 40–42, 111–113; Martino, P., *op. cit.* u bilj. 4, str. 28; Sinko, T., *De Romanorum viro bono*, Academia Litterarum, Krakow, 1903.

³⁶ U prijevodu: *Tko li je bonus vir? Onaj tko uvažava senatska mišljenja, koji poštuje zakone i pravo, onaj pred kime se rješavaju mnogi i veliki sporovi, onaj za kojega smatraju da je jamac [rješenja] sporne stvari i svjedok u pravnom slučaju.* Horatius, *Epistulae* 1, 16, 40. Nehlsen-von Stryk, K., *Die boni homines des frühen Mittelalters*, Duncker & Humblot, Berlin, 1981, str. 258.

³⁷ Broggin, G., *op. cit.* u bilj. 55, str. 114–115.

³⁸ Roebuck, D., De Loynes de Fumichon, *op. cit.* u bilj. 1, str. 312.

³⁹ Cicero, *De officiis* 3, 17.

zajednica kvalificira i ističe kao *bonus vir*. Ako je društveni kolektiv smatra takvom, sve je drugo nevažno: to može biti poročna osoba, nedosljedna, pristrana, kojoj *bona fides* nije prioritet, korumpirana, nasilnik, lopov i dr. S druge strane, sasvim je moguće da neki muškarac koji je *bonus* nikada ne postigne društvenu kvalifikaciju i priznanje da je *bonus vir*, a samim time takav nikada neće postati arbitrom.

U tome je smislu *bonus vir* pravna i artificijelna konstrukcija, čija bit uopće ne mora odgovarati objektivnoj društvenoj stvarnosti. Osim toga, premda se s gledišta rimskoga prava poima privatnim sucem, njegova je provenijencija u zajednici, tj. u kolektivu – on je izdanak društva i njegova specifičnog shvaćanja, često uvjetovanog interesnim konstelacijama, a ne privatnom autonomijom stranaka u sporu. Društvena zajednica na neki način faktički autorizira arbitra *bonus vir*, a nakon toga s njegovom djelatnošću u arbitraži povezuje snažan društveni pritisak. Samim time društvo u osobi i dužnosti arbitra *bonus vir* prepoznaje zaštitu vlastita interesa. Njime se, pa i njegovim sudjelovanjem u arbitraži, ostvaruje ono što je za zajednicu *publicum*, a ne *privatum*. Rimsko pravo sagledava ga izvana, doduše, samo kao izdanak privatnoga arbitražnog dogovora među strankama u sporu, međutim, on je u okvirima konkretne zajednice zapravo izdanak javne sfere (*publicum*) jer mu čitava zajednica daje takvu kvalifikaciju, a ne pojedinci ili same stranke u sporu. Iz te javne kvalifikacije zatim proizlazi društveni pritisak da se obdržava sve što on u postupovnom smislu odredi te – najvažnije – da se cjelovito izvrši njegov pravorijek.

Kada bi *arbiter bonus vir* imao provenijenciju samo u arbitražnom sporazumu, tj. kada bi ga činile silnice koje djeluju samo *inter partes*, ta figura ne bi bila dostatna za osiguranje urednog vođenja arbitražnog postupka, rješavanje stvari, donošenje pravorijeka i njegovo izvršenje. Tko god da bi bile, stranke arbitražnog sporazuma ne bi dogovorom mogle stvoriti dovoljan društveni pritisak ili psihologiju situacije da se arbitrovi pravorijeci bespogovorno izvršavaju. Stoga je izvjesno da one nisu imale apsolutnu slobodu izbora arbitra, već da su birale među onim muškarcima koje je društvena zajednica otprije okvalificira kao *boni viri*. Samo je u takvu raspletu društvena zajednica mogla ostvarivati pritisak i kontrolu arbitražnoga postupka, subjekata arbitraže, pravorijeka i njegova izvršavanja. Osim toga, imenovanje arbitra *boni viri*, tijekom postupka pred njime, odluka i njezino ostvarivanje nikada u rimskoj pravnoj povijesti nisu bili u dosegu rimskoga pravosuđa i pretorove intervencije.⁴⁰

Navedeno potkrjepljuje Ciceronov osvrt na tvrdnje republikanskoga pravnika Kvinta Mucija Scevole, izrečene na prijelazu iz II. u I. stoljeće pr. Kr., o ugledu arbitraža u kojima se prosuđivalo *ex fide bona*, a to su bile arbitraže *boni viri*: *Nam quanti verba illa: UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM CAPTUS FRAUDATUSVE SIM! quam illa aurea: UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET ET SINE FRAUDATIONE! Sed, qui sint 'boni' et quid sit 'bene agi' magna quaestio est. Q. quidem Scaevola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA, fideique bonae nomen*

⁴⁰ Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 790.

*existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societas contineretur; in iis magni esse iudicis statuere, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique praestare oporteret.*⁴¹ Kao što u republikansko doba arbitražni sudovi *boni viri* sagledavaju pravni odnos i pravnu poziciju stranaka u cjelini, zbog najvećeg autoriteta (*summa vis*) koji su uživali, i *iudex* bi trebao primjenjivati takav standard pažnje u upravljanju postupkom i odlučivanju: *iudex* bi trebao postupati *ut inter bonos (viros)*, a kao kriterij svojeg postupanja morao bi uzimati ono što je *bene* i *sine fraudatione*. Kvint Mucije Scevola navodi da je temelj njegova djelovanja *bona fides* te da *arbiter* (naziva ga *iudex*) treba suzbijati prijevaru. Svako prijevarno postupanje, stvaranje privida (simulacija) i prikrivanje odlučnih činjenica protivi se naravi poštena čovjeka i personificiranom skupu vrлина koje ga određuju kao arbitra *bonus vir*.⁴² *Bonus vir* postupa isključivo *in bona fide*, što znači da uvažava interese trećih, ali i interese čitave zajednice.⁴³

U rudimentarnim oblicima arbitraže, koji su dokumentirani od *Zakonika XII ploča*, *arbiter* se pojavljuje ne samo kao bilo koji muškarac okvalificiran kao *bonus vir* nego i kao *homo peritus*. Sredinom V. stoljeća pr. Kr. Zakonik bilježi da se sporovi o međama (*controversiae de fine*) rješavaju pred trojicom arbitara (... *controversia est nata de finibus ... tres arbitri fines regemus*).⁴⁴ Pravilo ne ostavlja dvojbu, nego izriječno i kogentno propisuje da se sporovi o međi rješavaju u arbitraži. Osim što mora biti *bonus vir*, arbitar koji je dio tročlanoga povjerenstva nužno je morao imati određenu vještinu u području utvrđivanja međa i mjeriteljstva. U romanistici već dugo postoji jedinstveno shvaćanje da taj *arbiter* mora imati stručna znanja i da, kad god bi se tijekom bilo kojega razdoblja rimske pravne povijesti pojavio spor o međama ili potreba diobe, to se rješavalo pred kompetentnim osobama. Pritom se misli na *agrimensores*, *gromatici*, *mensores*, *finitores*, ali čak i na osobe koje nisu imale to svojstvo, nego su bili pojedinci nestručnjaci, ali takvi koji su poznavali međašne odnose, stanje stvari, osobe u sporu i dr.⁴⁵ U matičnoj zajednici kojoj pripadaju stranke u sporu to je mogao biti stariji uglednik i autoritet, susjed, sumještani, krvni srodnik, lokalni uglednik koji je djelovao kao *endoploratus* jer je želio i nastojao da svojom

⁴¹ U prijevodu: *Koju li težinu imaju riječi: 'da ne bih zbog tebe ili povjerenja tebi ukazana bio oštećen ili prevaren'. Nisu li zlatne riječi da među dobrim ljudima treba postupati dobro i bez prijevarnosti. Ali vrlo je upitno što znači biti 'dobar' i što znači 'dobro postupati'. Kvint Scaevola, vrhovni svećenik, govorio je da sva arbitria kojima je pridodano 'u dobroj vjeri' imaju najveći ugled, a smatrao je i da pojam fides ima vrlo široku primjenu jer se pojavljuje kod tutele, ortaštva, fiducije, ugovora o nalogu, kupnje i prodaje stvari, različitih ugovora o najmu i kod svih odnosa o kojima ovisi postojanje društvene zajednice. U takvim stvarima traže se od suca velike sposobnosti da odluči o doseg u obveze svakoga subjekta prema nekome drugome subjektu, posebno kada se dopuštaju i protuzahatjevi. Cicero, *De officiis* 3, 70.*

⁴² Göttlicher, D., R., *Auf der Suche nach dem gerechten Preis: Vertragsgerechtigkeit und Humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts*, V&R unipress, Göttingen, 2004, str. 34.

⁴³ Schmidlin, B., *Der verfahrensrechtliche Sinn des ex fide bona im Formularprozeß*, *De iustitia et iure. Festgabe für Ulrich von Lübtow*, Harder, M., Thielmann, G. (ur.), Duncker & Humblot, Berlin, 1980, str. 361.

⁴⁴ *Zakonik XII ploča*, tab. 7 (5b) prema Seneca, *De legibus* 1, 21, 55.

⁴⁵ Romac, A., *Zakonik dvanaest ploča*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994, str. 130 (br. 16); Mommsen, T., *Zum römischen Bodenrecht*, *Hermes*, br. 27, 1892, str. 79–117; Scattola, M., *Die Grenze der Neuerzeit, Die Grenze: Begriff und Inszenierung*, Bauer M., Rahn, T. (ur.), Akademie Verlag, Berlin, 1997, str. 43; Dilke, O. A. W., *The Roman Surveyors, Greece & Rome*, 2. ser., vol. 9, br. 2, 1962, str. 173. Vidjeti: Ovidius, *Metamorphoses* 1, 136; Cicero, *De lege agraria / Contra Rullum* 2, 13; Plautus, *Poenulus*, prologus 49.

prijateljskom intervencijom okonča spor u zajednici u kojoj je živio.⁴⁶ G. Brogginini navodi da je uloga takva prvotnog oblika arbitra (kako ga sam naziva *Die primitive Figur des arbiter*) bila biti nazočan kod rješavanja sporne stvari i okončati je.⁴⁷

Drugi podatak o tome da je, osim što je *bonus vir*, arbitar mogao biti stručnjak ili osoba s odgovarajućim vještinama za rješavanje spora nalazi se također u *Zakoniku XII ploča*. Šest stoljeća nakon objave Zakonika to pravilo iznosi Gaj upućujući da se sporovi o obvezama koji proizlaze iz stipulacije rješavaju pred sucem u sudskom postupku ili pred arbitrom izvan okvira parnice (*Per iudicis arbitrive postulationem agebatur, si qua de re ut ita ageretur lex iussisset, sicut lex XII tabularum de eo quod ex stipulatione petitur*).⁴⁸ Pravilo upućuje da je riječ o alternativnoj mogućnosti pretorova izbora te da *iudex* i *arbiter* nisu sinonimi. H. F. Jolowicz i B. Nicholas smatraju da alternativna mogućnost izbora *iudex* ili *arbiter* znači da se sudac određivao kada se odlučivanje svodilo na „da ili ne“, dok se arbitar imenovao onda kada je trebalo dopustiti i slobodu propitivanja slučaja te spornih činjenica (*facultas*).⁴⁹ To je većinom zahtijevalo i neka posebna arbitrova tehnička znanja ili osobite vještine. Potrebu razlikovanja *iudex* i *arbiter* naznačuje daljnji navod Gajevih *Institutiones* u svezi s legisakcijom *per iudicis arbitrive postulationem*, i to u slučaju kada dolazi do diobe nasljedstva (*de hereditate dividenda*) ili diobe suvlasništva (*de aliqua re communi dividenda*): *Item de hereditate dividenda inter coheredes eadem lex per iudicis postulationem agi iussit. Idem fecit lex Licinnia, si de aliqua re communi diuidenda ageretur. Itaque nominata causa ex qua agebatur statim arbiter petebatur*.⁵⁰ Gaj izrijeком navodi da kod tih zahtjevnijih diobenih pravnih radnji (*iudicia divisoria*) djeluje samo *arbiter*.

Arbitar je u tome smislu i ekspert, međutim, nije ga u arbitražama autorizirala njegova vještina, već svojstvo *bonus vir*, koje mu je pridavala zajednica. Čini se da je težnja bila da se različiti *homines periti* (koje zajednica nužno može zatrebati) prema svima u toj zajednici kvalificiraju kao *boni viri* i da ih onda kao takve stranke u sporu izabiru *in casu concreto* radi rješavanja spora. Ta vještačka (stručna, ekspertna) odrednica prvotnoga arbitra u arhaično doba neće biti samo iskon arbitraže, nego će ostati konstantom u izvansudskom rješavanju sporova u rimskom pravu za sve sporne odnose utemeljene na rimskoj *fides bona* koji su u ovome radu prethodno za klasično doba spomenuti u bilješci 25, a za pretklasično (pretorsko) doba u prethodno citiranom Ciceronovu osvrtu na shvaćanja Kvinta Mucija Scevole.

⁴⁶ Martino, P., *op. cit.* u bilj. 4, str. 27–28; Brogginini, G., *op. cit.* u bilj. 55, str. 40; KASER, M., 1949, 208, 213, 337.

⁴⁷ Brogginini, G., *op. cit.* u bilj. 55, str. 111.

⁴⁸ *Zakonik XII ploča*, tab. 2 (1) prema Gaius, *Institutiones*, 4, 17.

⁴⁹ Brogginini, G., *op. cit.* u bilj. 55, str. 9; Jolowicz, H. F., Nicholas, B., *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, 3. izd., Cambridge University Press, Cambridge, 1972, str. 182–183. Kelly, J. M., *Studies in the civil judicature of the Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford, 1976, str. 117–119; Talamanca, M., *Istituzioni di diritto Romano*, Giuffrè, Milano, 1990, str. 289–290; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 27, str. 60–61.

⁵⁰ U prijevodu: *Kada dolazi do diobe ostavine između sunasljednika, isti zakon nalaže da se postupa per iudicis postulationem. Jednako određuje Licinijev zakon ako se spor vodi glede diobe zajedničke stvari (koja je predmet suvlasništva). U takvim pravnim stvarima rješavanje (spora) zatražit će se od arbitra. Gaius, Institutiones, 4, 17a.*

Opisani koncept arbitra, oblikovan u društvenoj sredini i pod njezinim izrazitim pritiskom, odražava provenijenciju tih arbitraža izvan rimskoga prava, a u uvjetima kada je ona postala njegov dio društveni je pritisak svojevrsna kompenzacija činjenice da u te arbitraže pretor ili bilo koji drugi magistrat nije intervenirao.

4. OSTVARIVANJE ARBITRAŽNOG PRAVORIJEKA POD PRITISKOM ZAJEDNICE

Pravorijek koji donosi *arbiter bonus vir* treba sagledavati i vrednovati s dva različita gledišta. Jedno je gledište rimskoga prava, koje čitavu tu arbitražu poima pravno irelevantnom jer se temelji na sporazumu koji nije bio ugovor, već pakt (*nudum pactum, conventio, consensus*) sa značenjem usmenog, prigodnog i pravno nesankcioniranoga dogovora u kojemu su stranke izrazile volju da rješavanje spora prepuste nekoj osobi koja će djelovati kao *arbiter*. Njime se specificirao predmet spora, provodilo se imenovanje arbitra i davala su se uzajamna obećanja utemeljena na *fides* da će se odluka arbitra poštovati i ostvariti. Zbog takve provenijencije arbitraže pravorijek nije rezultirao ničim formalno obvezujućim. Zahtjevi pojedine stranke iz takva pravorijeka u rimskom pravnom poretku nisu bili ostvarivi sudskim putem niti je odluka mogla biti ovršni naslov.⁵¹

Takav koncept arbitraže sve do početka Principata nije u većoj mjeri bio izložen izazovima. Doduše, Katon 60-ih godina II. stoljeća pr. Kr. nagovještuje u „De agricultura“ da, ako koja od stranaka ne bi bila zadovoljna odlukom arbitra kojom je riješen spor iz ugovora o najmu, jedino što je mogla bilo je otići u Rim i ondje zatražiti donošenje sudske odluke. U obrazac ugovora o davanju u zakup zimskih pašnjaka umetnuo je odredbu da, ako se pojave sporovi (*controversiae*) zbog odluka arbitara *boni viri*, neka se u Rimu donese sudska odluka (*Romae iudicium fiat*).⁵² Ta Katonova tvrdnja upućuje na to da, gledajući iz perspektive rimskoga prava, stranke nisu bile pravno vezane pravorijekom arbitra *boni viri* te da su u istoj stvari, ako su bile nezadovoljne njime, mogle pokrenuti sudski postupak u Rimu.⁵³ Međutim, stoljeće nakon tih Katonovih tvrdnji Ciceron pruža osvrt na te arbitraže pozivajući se na shvaćanje Kvinta Mucija Scevole (i iznova ga time afirmirajući) da one imaju najveći autoritet upravo stoga što se temelje na *fides bona*.⁵⁴ Time Ciceron potvrđuje da u posljednjim desetljećima Republike one čine stvarnost u rješavanju sporova u rimskoj državi, što navodi na zaključak da su one tada još uvijek – premda već postoji i razvija se arbitraža *ex compromisso* – održive, funkcionalne i izrazito prisutne u praksi.

Drugo je gledište na pravorijek koji donosi *arbiter bonus vir* „iznutra“, tj. iz perspektive same zajednice, a izvan dosega rimskoga prava. U tim okvirima pravorijek nije vlastita

⁵¹ Ulpianus, Digesta 2.14.1.2. 37.; 2.14.7.4.; 4.8.11.4. Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 12, str. 937–939; Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 790–791; Zimmermann, R., *The Law of Obligations, Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996, str. 508, 537.

⁵² Cato, *De agricultura*, 149.

⁵³ Iscrpno o tome s naznakom svih relevantnih izvora vidi: Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 792.

⁵⁴ Cicero, *De officiis* 3, 70.

stvar dvije stranke i arbitra, nego je sada riječ o pitanju koje je *publicum*, kao i sama ta arbitraža. Konceptualno to je jedina (ali i najčvršća) garancija ostvarivanja pravorijeka, a samim time funkcioniranja i uopće održivosti arbitraža *boni viri*. U biti se svodi na snažan društveni pritisak zajednice koja, zato što kvalificira nekog kao *bonus vir* i osigurava koherentnost te arbitraže, ima najveći interes da se pravorijek izvrši. To zajednica ne čini formalnopravno institucionaliziranim putem, nego društvenim pritiskom.

Osobni autoritet arbitra koji mu je dodijelila zajednica bio je ključna garancija poštovanja odluke.⁵⁵ Imajući u vidu da je bio *bonus vir* autoriziran od javnosti, a zasigurno je ipak većinom bio uzoran i ugledan član nevelike, tradicionalne te razmjerno zatvorene seoske zajednice, čini se logičnim da su stranke ispunjavale njegovu odluku, pa čak i ako je nisu smatrale pravno utemeljenom ili njome nisu bile zadovoljne. U naznačenom je kontekstu arbitrova osoba (koja utjelovljuje sve *publicum* i pritisak zajednice) baš ta silnica koja ostvarivanje pravorijeka čini izvjesnim.

Daljnji čimbenik koji uvjetuje ostvarivanje pravorijeka arbitra koji je donio *bonus vir* jest neposredan društveni pritisak same zajednice, koji je neovisan o arbitru. Arbitar je čovjek kojega je designirala zajednica. Arbitražni sporazum sklapa se među ljudima koji se poznaju, a sama se arbitraža također odvija među sumještanima, koji se također otprije poznaju i kojima ništa u zajednici ne može ostati nepoznato. I *arbiter* je osoba koja je otprije svima poznata, ako ni zbog čega drugoga, onda stoga jer ga zajednica kvalificira kao *bonus vir*. Činjenice poput postojanja spora, sporazuma o njegovu arbitražnom rješavanju, izbora arbitra, provođenja postupka i donošenja pravorijeka bile su poznate svim članovima zajednice. To je proces koji nije privatn, nego u konkretnoj zajednici pripada sferi koja je čisti *publicum*. Budući da je arbitraža *boni viri* barem nominalno u sebi objedinila pravičnost zajednice, običaj i mjesnu *fides* kao osnovicu rješavanja spora, krjeposno postupanje u skladu s navedenim načelima bilo je podvrgnuto osobitoj društvenoj kontroli zajednice sumješтана. Ne podvrći se i ne izvršiti odluku arbitra *boni viri* značilo je prizvati na sebe teške posljedice društvenoga gnjeva, osude i prijezira. Ne ispuniti odluku smatralo bi se neprimjerenim i nemoralnim te bi zasigurno dovelo do etiketiranja stranke kao *turpis personae*. Takva osoba bila bi osuđena javnim mnijenjem, stizala bi je faktična infamija (*infamia facti*), odnosno loš glas, te s njim povezan faktični gubitak svih ili dijela pravâ u zajednici. Takav bi čin na osobu koja bi iskazala nevoljkost za izvršenje pravorijeka prizvalo izolaciju i svojevrsno zanemarivanje ili čak stavljanje izvan prava.⁵⁶

U rimskim izvorima I. stoljeća dokumentiran je slučaj arbitraže *boni viri* u kojem je nezadovoljna osoba jednostavno zanemarila pravorijek. Riječ je o glasovitu slučaju imućnika Asudija Kurijana. U bitnome Asudije Kurijan dogovorio se s trojicom arbitara –

⁵⁵ Kaser, *op. cit.* u bilj. 35, str. 42; Kaser, M., Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 10, str. 59.

⁵⁶ O infamiji vidi: Ulpianus, Epitome 13; Iulianus, D.3.2.1; Ulpianus, D.3.2.2; Gaius, D.3.2.3; Ulpianus, D.3.2.4; Modestinus, D.23.2.42; Paulus, D.23.2.47. Kaser, M., Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen, *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, vol. 73, 1956, str. 220–278. Cjelovito o tome vidjeti: Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 790–792.

ljudi koje je poznavao i koji su prema njegovu shvaćanju bili *boni viri* – da donesu odluku u imovinskoj nasljednoj stvari njegove majke, u kojoj nije mogao potraživati nasljedstvo jer ga je ona iznaslijedila. Imenovao je arbitre apriorno očekujući da će donijeti pravorijek u njegovu korist, no dogodilo se suprotno jer su arbitri potvrdili valjanost i opravdanost iznasljeđivanja. Na to je Asudije Kurijan, nezadovoljan ishodom, samo zanemario pravorijek i krenuo osporavati iznasljeđivanje pokrenuvši parnicu.⁵⁷ Taj je slučaj privukao pažnju romanistike zbog niza razloga povezanih s arbitražom *boni viri*,⁵⁸ no za ovaj je tekst zanimljiv jer pokazuje da u gradu Rimu u drugoj polovini I. stoljeća u imućnim slojevima ne postoji nikakav društveni pritisak ili moralne silnice da se pravorijek arbitara *boni viri* izvrši.

Kako je s gledišta rimskoga prava riječ o nečemu posve privatnom, ne dođe li do dobrovoljnog izvršenja pravorijeka, čitava arbitraža postaje besmislenom i nesvrhovitom. *A contrario*, pokazuje se da je u ranijim razdobljima, dok je ta vrsta arbitraže bila djelotvorna, društveni pritisak činio izvršenje pravorijeka ne dobrovoljnim činom, nego činom duboko uvjetovanim i obvezujućim, tj. takvim koji se očekivao, a osoba ga je morala izvršiti bespogovorno i u cijelosti. Slučaj Asudija Kurijana pokazuje sve razloge zbog kojih se arbitraža *boni viri* u klasično doba umnogome povukla iz prakse pred arbitražom *ex compromisso*. Posebno u velikim gradovima i društveno nehomogenom kontekstu nije postojala nijedna garancija da će se arbitrov pravorijek izvršiti. Potonje, dakako, nije pitanje rimskoga prava *stricto sensu*, nego izostanka društvenoga pritiska, uslijed čega je taj način rješavanja sporova izgubio sve *publicum*, što je tradicijski imao u malim seoskim zajednicama središnje Italije. U klasično je doba upravo zbog neizvjesnosti izvršenja pravorijeka i ovisnosti toga o proizvoljnosti u pukom vlastitu nahodanju nezadovoljne stranke određivanje te vrste arbitraže zapravo bilo izrazito aleatorno, pa se stoga održalo samo u odnosima među bliskim osobama, pravnim situacijama s izraženim afektom i takvima koji su i u Principatu počivali na izraženoj *bona fides*.⁵⁹ Stoga su stranke u sporu, koje su za njegovo rješenje ugovarale arbitražu *boni viri*, cijelo vrijeme bile u neizvjesnosti hoće li stranka koja je izgubila spor dobrovoljno ispuniti arbitrovu odluku. Riječ je o riziku koji su stranke svjesno prihvaćale sporazumijevajući se o tome načinu rješavanja sporova.⁶⁰

U klasično doba pravnik Prokul ukratko je razložio samu bit arbitraže *boni viri* stavivši je u opreku prema onoj koja se provodila *ex compromisso*. Sagledao ju je prvenstveno s

⁵⁷ Slučaj je opisan u pismu Plinija Mlađeg (63./64. – cca 114. godine) upućenome Aniju Severu. Gaius Plinius Maior, *Epistulae* 5, 1 (Annio Severo). Vidi također: Gaius, *Institutiones* 2, 127; Ulpianus, *Regulae* 22, 16.

⁵⁸ Roebuck, D., De Loynes de Fumichon, B., *op. cit.* u bilj. 1, str. 62–63; Ziegler, K.-H., *op. cit.* u bilj. 1, str. 159–161; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 66, str. 28, 40, 58.

⁵⁹ *In proposita autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse, eo magis quod iudicium pro socio bonae fidei est.* U prijevodu: *U izloženoj situaciji treba izvršiti odluku boni viri, to više što se akcija pro socio temelji na dobroj vjeri.* Proculus, *Digesta* 17.2.78. Vidi: Nehlsen-von Stryk, K., *op. cit.* u bilj. 36, str. 263; Roebuck, D., Loynes de Fumichon, B., *op. cit.* u bilj. 1, str. 54–55. Ispunjenje odluke arbitra *boni viri* ovisilo je o *bona fides* ugovaratelju. Sporovi proizišli iz ugovornih odnosa s uporištem u *bona fides* u klasičnom, pa i postklasičnom razdoblju, rješavali su se arbitražama *boni viri*.

⁶⁰ Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 2, str. 795.

obzirom na pravorijek iznijevši da s gledišta rimskoga prava ne postoji obveza podvrgavanja arbitraži *boni viri* premda arbitar u njoj ima obvezu riješiti stvar držeći se shvaćanja o objektivnoj pravednosti. Izostanak obveze izvršenja duboko u klasično doba zapravo je odraz izostanka društvenog pritiska sredine, što je u romanistici primijećeno i mnogo komentirano kao razlikovnost tih vrsta arbitraže.⁶¹

5. ZAKLJUČAK

Arbitražu *boni viri* treba sagledavati s više posve različitih gledišta jer je svako od njih kvalificira u bitnome drugačije. Doktrinarni pristup romanistike, koji polazi od rimskoga prava i vrednuje je u okvirima rimskoga pravnog poretka, okvalificirat će je kao čisto privatni način rješavanja sporova, koji se događao izvan sudskoga postupka. Stoga će arbitraža *boni viri*, što odražava i shvaćanja rimskih klasičnih pravnika, imati obilježje apsolutno privatnoga postupka, tj. takva u kojemu javnopravni upliv Rimljana nikada nije postojao. Ipak, takav pogled dolazi „izvana“ i u supstancijalnom smislu te u kontekstu objektivnih stvarnosti tih arbitraža ne odgovara onome što su one stvarno bile niti odgovara njihovu smislu, funkciju i cilju.

Ako se te arbitraže kontekstualiziraju, tj. ako se sagledavaju s obzirom na mjesto gdje su nastale i gdje su činile objektivne stvarnosti, zaključak o njihovoj naravi posve je drugačiji od rezultata njihova doktrinarnog sagledavanja. Pogled iz zajednice (iznutra) otkriva da u njima nema ničega što bi bilo *privatum*, već svaka njezina odrednica ima provenijenciju u *publicum*. A taj *publicum* društvena je sredina, tj. matična zajednica sa svojim običajnim konstelacijama, psihološkim odrednicama i društvenim pritiscima. I tu postoje određene pravilnosti: što je zajednica homogenija i što njezin društveni pritisak veći, to je u arbitraži manje forme, a izvršavanje je pravorijeka dosljednije. Što je taj pritisak veći, to je arbitraža više *ad hoc*, no s druge strane ona je od slučaja do slučaja u većoj mjeri standardizirana. Naposljetku, što je taj pritisak veći, autonomija pojedinca beznačajnija je te u konačnici predstavlja samo dogovorno uobličavanje onoga što je javno zadano.

Donekle to vrijedi i za kvalifikaciju *bonus*, koja se odnosi na arbitra. *Bonus* je vlastita i pravna kvalifikacija, a ne objektivni kriterij, koji nužno odgovara stvarnosti. *Bonus* je produkt zajednice, to je kvalifikacija morala koji za pojedinca izgrađuje zajednica, a ne objektivna vrijednosna prosudba. Kako sve povezano s *bonus* pripada zajednici i proistječe iz nje, arbitraže *boni viri* bile su održive i stoljećima su besprijekorno funkcionirale. Činjenica da je arbitar *bonus* odražava se na njegove ovlasti, koje su široko

⁶¹ *Arbitrorum enim genera sunt duo, unum eiusmodi, ut sive aequum sit sive iniquum, parere debeamus (quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est), alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitrato fiat.* U prijevodu: Postoje dvije vrste arbitara: jedni čijim se odlukama moramo podvrgavati neovisno o tome jesu li pravične ili nisu (kada se arbitraža ugovorila ex compromisso), drugi čije su odluke poput odluka arbitara *boni viri*, premda je poimence imenovana osoba koja donosi arbitražnu odluku. Proculus, Digesta 7.2.76. Vidi: Steph., *Schol.* BS 526/18; *Basilicai* 12.1.74. Fowler, L., *Forms of Arbitration*, Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law, MIC C/5, Vatican, 1976, str. 133–147; Nehlsen-von Stryk, K., *op. cit.* u bilj. 36, str. 263.

postavljene, pa on spor može riješiti kako god smatra prikladnim i oportunim, pri čemu se pravorijek uopće ne mora svoditi na adjudikaciju, a u praksi se vjerojatno ponajčešće i nije svodio na nju.

Rimski pravni i nepravni izvori dobro dokumentiraju povijest izvršavanja pravorijeka koje su donijeli *arbitri boni viri*. Sudbina pravorijeka nakon donošenja možda i ponajbolje odražava dinamiku postojanja tih arbitraža. Dokle god su arbitraža i njezin pravorijek rezultat mjesnosti i koherentne zajednice, dotle se pravorijek bespogovorno izvršava. Prva značajnija širenja rimske države donose i prve izazove, što se pouzdano iščitava iz Katonova djela „De agricultura“, no temeljem navoda Cicerona i Kvinta Mucija Scevole proizlazi da će slabljenje društvenog pritiska prijeći kritičnu točku održivosti tih arbitraža nakon republikanskoga doba, tj. negdje sredinom I. stoljeća, dakle u prvim desetljećima Principata. Potonje posve odgovara povijesti širenja rimske države, koje će sa sobom donijeti razbijanje homogenosti italskih zajednica i umnogome povlačenje društvenog pritiska, što će neposredno rezultirati i smanjenjem zastupljenosti baš te vrste arbitraže u pravnoj praksi klasičnoga doba. Slabljenje kohezije društvenih zajednica, njihove unutarnje psihologije i pritisaka na članove dovest će do afirmacije jednoga sasvim novoga oblika arbitraže – one ugovorene *ex compromisso*.

SOCIAL PRESSURE AND ARBITRATION *BONI VIRI* IN ROMAN LAW

Arbitration boni viri was a type of arbitration in Roman law. Scholars most often describe it as purely private means of dispute resolution conducted beyond the constraints of the Roman ordinary jurisdiction. It is also said by scholars to be of an ad hoc nature and that it was never legally sanctioned under Roman law because Roman public authorities never intervened in it. It is often argued that it functioned on a case-by-case basis with the significant characteristics of the particular location where it took place. Dispute resolution using this type of arbitration could be achieved through adjudication, but more often this happened through various other means that did not necessarily signify that an arbiter had to decide who was right and who was wrong. The former view of boni viri arbitration is how Roman law perceived it. If another view is taken, i.e. if this type of arbitration is described from the inside – from the internal relations of the community where it took place and which essentially created it – its legal qualification is substantially different. Everything associated with arbitration boni viri resulted from the community and social pressures which emerged directly from the traditional (customary) legal regimes that specifically belonged to it. The former stance indicates that this particular type of arbitration should be evaluated and adequately qualified within the social realities in which it appeared and in which it functioned. Given such views, it becomes clear that this type of arbitration was the result of public justice which was achieved primarily through the social pressures of the community in question. This paper analyses arbitration boni viri following the importance that the social surroundings had on its operation, specifically examining the social pressures which conditioned the definition of bonus vir, the founding of the arbitration court, the practical operation of such arbitration and, finally, the execution of the arbitral award.

Keywords: arbitration, arbitration boni viri, arbitration ex compromisso, Roman law, arbitral award, social pressure

Ivan Milotić, PhD, full professor at the Department of Roman Law, University of Zagreb Faculty of Law